

Ett feltecknad kvinnoporträtt: Elisabeth Persdotter Lyth (c:a 1632–1652)

Jürgen Beyer

Gotländskt arkiv 2009 rymmer många fascinerande kvinnoporträtt och bär därför titeln „Kvinnfolki – en helt annan historia“. Ett av porträtten skall här tas upp till förnyad behandling: Gun Westholm och Marianne Holm skriver om Elisabeth Lyth, vars epitafium hänger i Halls kyrka.¹ Epitafiet visar Jesu Uppståndelse i bakgrunden och Elisabeth Lyth i förgrunden, som knäfaller och ber med en böne- eller psalmbok i händerna. Den porträtterade förefaller vara något äldre än de 20 år som inskriptionen nederst på epitafiet talar om.

Westholm och Holms korta uppsats kännetecknas i sin behandling av inskriptionen av ett problematiskt tillvägagångssätt, som också kan iakttas i andra studier (som av hövlighet förbigås här). Därför är det angeläget att behandla saken lite grundligare.

Författarna citerar inskriptionen sålunda: ”Anno 1653 läth Hr Peder Lythes efterleverska, Margareta, boende i Visby, påkosta och förerd til Hals kyrkia detta litta Epitafium ofver dess k. dotter Elisabeth, och er herunder begrafven d. 23. Febr. aahr 1632 då hennes aalder var 20 aahr. Gud give hende med alle trofaste en frögdefull opståndelse.”

Texttrogen transkription

Fastän artikeln ledsagas av ett foto av hög kvalitet, återger författarna inskriptionen efter 1:a upplagan av Emil Nybergs släktbok från 1910.² Hos Nyberg står citatet bland rättelserna. Det upplyses inte om Nyberg själv hade sett inskriften eller om han fått en avskrift tillsänd. I alla fall innehåller Nybergs text flera fel. Här följer en transkription av det, man idag lätt kan läsa på tavlan

¹ Gun Westholm och Marianne Holm: Elisabeth Lythe (Lyth), 1612–1632, i: *Gotländskt arkiv* 81 (2009), s. 94f. (litteraturhänvisningar s. 150).

² Emil Nyberg: *Gotländsk släktbok. Genealogiska och biografiska anteckningar*, Norrköping: Johan Jönssons boktryckeriaktiebolag 1910, s. 574. Westholm och Holm korrigerar endast Nybergs ”efterleversta” till ”efterleverska”. I 2:a upplagan transkriberar Nyberg texten något annorlunda men inte bättre (Emil Nyberg: *Gotländsk släktbok. Genealogiska och biografiska anteckningar*, Ekenäs: Ekenäs tryckeri aktiebolag ²1938, s. 456).

(texten fördelas på raderna som i originalet, utom rad 3 som av utrymmeskäl här är delad med två streck //):

"ANNO. 1653. Læth. S^e: Pedher Lÿthes effterlefuerska³ Margreta
boendes i wisbÿ. påkosta och förerd til hals kierka detta⁴ Lilla⁵ Epitafium till
hukomelse effter deris S^a: dotter Elisabet. och er herunder begrafen //
den 23 Feb. åhr 1652: da hendes ålder⁶ war 20 åhr gud
giffve henne med alle trofistn en frögdeful wpstöldse".⁷

På modernare svenska lyder texten så här: *År 1653 lät salige (bortgångne) Peder Lyths efterleverska (änka) Margretha, boende i Visby påkosta (betala) och förära till Halls kyrka detta lilla epitafium till åminnelse av deras saliga (bortgångna) dotter Elisabet och är här under begravnen den 23 februari år 1652, då hennes ålder var 20 år. Gud give henne med alle trofasta en fröjdefull uppståndelse.*

Textens detaljfrågor

Bland skillnaderna mellan författarnas transkription och min egen kan nämnas: "Hr" borde vara "S^e", alltså *salige*, "k." skall läsas "S^a", dvs. *saliga*, inte *kära* (*kära* ville vara passande för en hustru, inte för en dotter), "litta Epitafium ofver dess" är något annat än tavlans "Lilla Epitafium till hukomelse effter deris". Desutom stavas *å* flerstädes *aa*, som om texten vore danska. Men viktigast är kanske det fel som ges på dödsåret: 1632 i stället för 1652. Jag skall inte här gå in på småavvikelser såsom *begrafen* och *begravnen*, men när man ser noga efter, så återger Westholm och Holm färre än hälften av orden korrekt (och i denna siffra är interpunktionen och skillnaden mellan stora och små bokstäver inte medräknad).

³ U i "effterlefuerska" ser ut som en blandning av *u* och *a*.

⁴ Efter ordet följer en extra stapel som inte syns ha någon mening.

⁵ Ordet "Lilla" är målat så att det även kan läsas "Litta" eller "Litla", men pga bokstavernas längd etc förefaller "Lilla" vara bäst tolkning.

⁶ Kringlan över *a*:et kan också vara en punkt efter "Lilla". I så fall står här "alder".

⁷ Transkriptionen är gjord efter förlaga av dåliga fotografier tagna av författaren, av bättre bilder redaktören hade vänligheten att sända och av illustrationen i *Gotländskt arkiv*. Läsningen av vissa bokstäver, särskild i uppenbarligen felstavade ord såsom "trofistn", är inte helt säkra. Jfr noterna 3–6.

Den uppmärksamme läsaren tör redan ha iakttagit, att inskriptionen innehåller flera fel: *förerd* i stället för *förera* (*förära*), *trofistn* skall väl vara *trofasta*, *wpstödlse* är rätteligen *wpstondelse* (*uppståndelse*). Sådana fel är inte alls ovanliga i dåtida inskriptioner. Uppenbarligen var hantverkarna utbildade i att skriva vackra bokstäver, men inte i hur de egentligen skulle användas.⁸ Också ordet *gud* i avslutningen på tredje raden borde helst ha flyttas till sista raden, och gärna även få stor begynnelsebokstav.

Självklart kan det också tänkas att felskrivningarna stammar från en restauratör, som inte ansåg det nödvändigt att konsultera med någon, som var van vid äldre tiders skrift och språk.

Ordet "hukomelse" är väl också fel, inte så mycket därför att det fattas ett *m*, men för att ordet är danskt. Det motsvaras av svenskans *hågkomst*. Endast några år efter det danska väldets slut på Gotland var sådan språkförbistring inte alls ovanlig, och detta fel är nog inte målarens utan textförfattarens.

Elisabeths efternamn stavas i inskriptionen (i genitiv) "Lÿthes". *Svenskt biografiskt lexikon* skriver om hennes far att han "i Visby rådhusrätts protokoll och i tullräkenskaper kallas bl a Peder Lyt och Peder Lytt men själv skrev sig Pieter Lötte".⁹ *E*:et sist i faderens efternamn syns inte ha fått fotfäste på Gotland. Därför kallas dotteren här *Lyth*. Enligt traditionen skall familjen vara inflyttat från Liège, men det verkar bero på en folketyologi. Stadens tyska namn är *Lüttich*. Fadern skrev sig Pieter Lötte. Pieter är gott nederländska, men efternamn med *ö* är så inte. Därtill är staden fransktalande, och på nederländska heter den *Luik*. Däremot rymmer furstbiskopsdömet Liège även nederländsktalande delar.

Varför satte då en Visbykvinna upp ett epitafium i en landsbygdskyrka långt ifrån staden? Ofta förelåg ekonomiska eller familjära relationer till socknen,

⁸ Jürgen Beyer: Den så kallade stenmästargravstenen från 1570-talet i Vamlingbo kyrka. Jämförelser med stenar i Sundre och Hamra. Text, tolkning och bakgrund, i: Haimdagar 2013, nr. 1–2, s. 42–49, här s. 45f.; Jürgen Beyer: Gravmindevandring i Sankt Petri Kirke i København, i: Kirkehistoriske Samlinger 2013, s. 79–99, här s. 87, 89f.

⁹ H[ans] G[illingsta]m: Lyth, i: Svenskt biografiskt lexikon, bd. 24, Stockholm: Norstedts Tryckeri 1982–84, s. 465–469, här s. 465.

när donatorn inte själv bodde där.¹⁰ En annan grund – speciellt för gravstenar och epitafier – kunde vara, att personen i fråga av en slump dog på orten. I detta fall kan det ha varit en kombination av båda möjligheterna, men de närmare omständigheterna är inte kända.

Westholm och Holm citerar ännu en källa: „C.G.G. Hilfeling berättar i sin *Gotländska resa* att han när han år 1800 besökte Hall kyrka av ortsbefolkningen fick veta att hon var ’en fiskardotter som här blivit död. Visbyfiskare infinner sig här vanligen under strömmingsfisket’.” När man ser noga efter hos Hilfeling, så uppklarar man för det första att Westholm och Holm här förkortat citatet. För det andra säger Hilfeling intet om ortsbefolkningen. Han skriver utan närmare förklaring: ”Å södra kormuren ses en tavla över en fiskaredotter Elisabeth Lyth ifrån Visby som här blivit död.” Hilfeling reste tillsammans med pastorsadjunkt Anders Jakob Myrdahl från Hangvar till Hall.¹¹ Möjligen hade det varit han som påstod att det rörde sig om en fiskardotter. Denne föreställning var inte nödvändigtvis utbredd i lokalbefolkningen. Det kan lika gärna ha varit prästgårdsfolklore. Kyrkoherden och pastorsadjunkten var möjligen de enda, som bemödade sig om att läsa inskriften och att tänka över, varför epitafiet fanns i kyrkan.

Läsningen av inskriptionen förefaller vara så komplicerad, att många inte gärna gör sig detta besvär utan hellre skriver av från tidigare författare. Som det framgår av ovanstående finns det felaktiga årstalet 1632 redan i Westholm och Holms källa, 1:a upplagan av Nybergs släktbok från 1910 – men också 2:a, reviderade upplagan från 1938 har detta fel. Ett annat genealogiskt verk – inte citerad af Westholm och Holm – vidareför också detta fel.¹² Däremot anger en annan av författarnas källor – Erland Lagerlöf och Gunnar Svahnströms kända

¹⁰ Jürgen Beyer: Gaver fra Sønderborg-skipperne til kirkerne i Hellvi og Rute, i: Per Stobaeus (red.): Kust och kyrka på Gotland. Historiska uppsatser (=Arkiv på Gotland, bd. 7), Visby: Landsarkivet i Visby och Gotlands kommunarkiv 2010, s. 365–386; Jürgen Beyer: Donations by strangers to Lutheran churches during the seventeenth and eighteenth centuries, i: *Journal of Social History* 47 (2013–14), s. 196–221.

¹¹ [Torsten Gislestam (utg.):] C G G Hilfelings gotländska resor, bd. 2, Visby 1995, s. 32.

¹² Fredric Bolling: *Gotländska släkten Lyth. Krönika med genealogiska och biografiska anteckningar*, Göteborg: Elanders boktryckeri 1947, s. 18, 31.

bok om Gotlands kyrkor – 1652 som dödsår.¹³ Det borde ha fört till att författarna tittat på själva inskriptionen. Så skulle de ha funnit detta och flera andra fel i Nybergs transkription och skulle inte ha behövt fylla artiklen med spekulationer om varför epitafiet sattes upp först 20 år efter flickans död. Eller, redaktionen borde vid korrekturläsningen ha kollationerat transkriptionen med originalet som avbildas på samma uppslag. En transkription av en inskription skall alltid utgå ifrån själva inskriften, inte ifrån en äldre avskrift. Endast på detta sätt kan det förhindras att samma fel vandrar från den ena boken till den andra i hundra år.

Tryckt i: Haimdagar 2013, h. 6/7, s. 20f.

¹³ Erland Lagerlöf och Gunnar Svahnström: Gotlands kyrkor. En vägledning, [Stockholm:] Rabén & Sjögren ³1984, S. 164. Inventariet *Sveriges kyrkor*, som sammanställer långt flera informationer om Halls kyrka än Lagerlöf och Svahnström gör, daterar också Elisabeths död korrekt till 1652 (Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Gotland, bd. 2: Rute setting, red. Johnny Roosval, [Stockholm:] Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag 1935, s. 72, 75).